

پیشرفت اسلامی

(ماهیت، مبانی و مؤلفه‌ها)

تألیف

مهندس دجهاد رودگر

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۵

سرشناسه: رودگر کوهپیر، محمدجواد، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور: پیشرفت اسلامی (ماهیت، مبانی و مؤلفه‌ها) // تألیف محمدجواد رودگر.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۲۷۹ ص.

شابک: 978-964-00-1847-7

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۷۵]-۲۷۹: همچنین به‌صورت زیرنویس.

موضوع: پیشرفت -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ پ ۹ ۲۳۰/۲/۹ BP

رده‌بندی دیوبی: ۲۹۷/۴۸۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۹۷۹۶۲

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۸۴۷-۷

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، منزل استنزال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵۴۱۹۱

پیشرفت اسلامی (ماهیت، مبانی و مؤلفه‌ها)

© حق چاپ: ۱۳۹۵، مؤسسه انتشارات امیرکبیر

نوبت چاپ: اول

مؤلف: محمدجواد رودگر

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: میترا ۱۳

چاپ و صحافی: اسپید، تلفن: ۸۸۴۲۷۶۵۶

شمارگان: ۵۰۰

بها: ۱۳۰۰۰۰ ریال

تلفن مرکز فروش: ۰۲۱-۶۱۲۸۰۲۱

فروش اینترنتی: www.amirkabir.net

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بارنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست

۹	خدمه
۱۵	مفهوم معرفت
۲۱	مؤلفه‌های سه‌گانه معرفت، آن
۲۱	معنویت
۲۶	عقلانیت
۲۷	عدالت اجتماعی
۳۲	نتیجه‌گیری
۳۵	مبانی انسان‌شناختی الگوی اسلامی انسان‌پرورفت
۳۵	درآمد
۴۰	هویت انسان در افق قرآن
۴۷	جایگاه انسان در قرآن
۵۱	۱. خلافت الهی
۵۴	۲. امانت‌دار خدا
۵۷	۳. کرامت وجودی
۶۰	۴. رابطه تسخیری انسان با خلقت
۷۰	۵. انسان نادان و ستمگر، ناسپاس و شتابگر
۷۳	مبانی انسان‌شناسی
۷۳	۱. انسان و فطرت
۸۳	۲. انسان تک‌سرشت و نیک‌سرشت
۸۵	۳. انسان موجود مختار، نه مستقل
۹۲	۴. انسان و تکامل‌پذیری بدون مرز
۹۵	۵. انسان و اعتدال قوا

۱۰۵	الگوی پیشرفت و تأمین جامع نیازهای انسان
۱۱۱	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۱۴	مبانی و راهبردهای انسان‌شناختی پیشرفت اسلامی در یک نگاه
۱۲۱	مبانی انسان‌شناسی و حیانی نظریه پیشرفت با رویکردی عرفانی
۱۲۱	خلاصه
۱۲۴	مقدمه
۱۳۰	ماهیت‌شناسی انسان در قرآن
۱۳۳	تعریف منطقی و وحیانی انسان
۱۳۳	تعریف منطقی انسان
۱۳۴	تعریف قرآنی انسان
۱۳۷	ماهیت‌شناسی انسان در قرآن
۱۳۸	اصول انسان‌شناسی
۱۴۲	«حیات طیبه» ماهیت انسان و پیشرفت
۱۴۴	مبانی انسان‌شناسی
۱۴۵	۱. انسان جامع ملک و مالکوت
۱۴۸	۲. انسان تجلیگاه اسمای الهی
۱۵۴	۳. انسان در حال شدن
۱۵۵	جایگاه انسان و انسان کامل در نظام عرفانی
۱۶۴	الف - جامعیت انسان کامل در بین حضرات
۱۶۵	ب - حقانی و خلقی بودن انسان کامل
۱۶۸	انسان کامل
۱۷۶	نشانی‌های انسان کامل
۱۹۱	تضعید و تعالی انسان
۱۹۴	عوامل تضعید و تعالی انسان
۱۹۷	۱. تعادل محوری
۱۹۸	۲. عقلانیت و خردگرایی
۱۹۸	۳. وظیفه‌شناسی و وظیفه‌محوری
۲۰۱	۴. عبودیت پیشگی
۲۰۳	۵. طهارت دائم
۲۰۵	۶. عرفان و عشق به خدا
۲۰۸	۷. علم‌گرایی و دانش‌افزایی

۲۱۲.....	نتیجه‌گیری
۲۱۷.....	منزلت عدالت در الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت از دیدگاه شهید مطهری
۲۱۸.....	۱. مفهوم‌شناسی عدالت
۲۲۲.....	۲. مفهوم‌شناسی پیشرفت
۲۲۶.....	۳. منزلت‌شناسی عدالت
۲۳۰.....	۴. ارکان‌شناسی عدالت
۲۳۳.....	مفاهیم پنجگانه عدالت
۲۳۳.....	۱. ارکان پنجگانه عدالت
۲۳۳.....	۲. ابعاد پنجگانه عدالت
۲۳۵.....	۳. مبناشناسی عدالت
۲۴۰.....	نتیجه‌گیری
۲۴۳.....	جامعه مدینه از دیدگاه قرآن کریم
۲۴۷.....	چیزیست جامعه
۲۴۸.....	تعریف جامعه
۲۵۳.....	معادل‌های قرآنی جامعه
۲۵۷.....	مؤلفه‌ها و ویژگی‌های جامعه مطهری
۲۵۷.....	نمونه اول
۲۶۱.....	نمونه دوم
۲۶۲.....	نمونه سوم
۲۶۵.....	هدف‌داری جامعه مطلوب
۲۷۲.....	نتیجه‌گیری
۲۷۵.....	منابع

مقدمه

ماهیت و همیت وجودی انسان به گونه‌ای شکل و شاکله یافت که با صیورورت و شدن، حرکت زندگی و جوهری گره خورده و کمال وجودی او در رهن به معرفت خویشتن و ساختن ستر و مسیر حرکت درون ذاتش می‌باشد که قرآن کریم با طرح معنادار سلوک و صورت تکوینی انسان به سوی خدای سبحان چنین فرمود: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»^۱ که لازم است نکته‌های مندرج در این آیه شریفه یعنی "انسان" که بیس انسان یعنی همه انسان‌ها و «إِلَىٰ رَبِّكَ» که منتهای سلوک و صیورورت را بیان می‌نماید «کادح» یعنی تلاش مستمر و دائمی توأم با رنج؛^۲ چنان که در تفسیر این فراز از آیه آمده است: «تعبیر به "کادِح" در آیات فوق که اشاره به تلاش و کوشش آمیخته با رنج و رحمت است، با توجه به اینکه مخاطب در آن همه انسان‌ها می‌باشند، بیانگر این واقعیت است که طبعاً زندگی این جهان در هیچ مرحله خالی از مشکلات، ناراحتی‌ها، و رنج و مشقت نیست، خواه این مشکلات جنبه جسمانی و بدنی داشته باشد، و یا جنبه روحی و فکری در هر دو، و هیچ کس را خالی از آن نمی‌بینیم.»^۳ و «فَمُلَاقِيهِ» بیان این نکته لطیف است که حرکت وجودی و صیورورت انسان به لقاء الله منتهی خواهد شد و البته این لقاء رب، لقاء تکوینی است و بایسته است توجه دقیق و عمیق داشته باشیم که اگر با آیه «يَا

۱. سوره انشقاق، آیه ۶

۲. مکارم شیرازی، پیام امام، ج ۵، ص ۳۷۷.

۳. همو، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۳۱۶.

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ^۱ قرین گردد گویای این حقیقت است که انسان بایسته است از درون حرکت کرده و مسلک این سلوک را نفس و حقیقت وجودی اش قرار داده و از درون سلوک به سوی مسلوک^۲ الیه یعنی خدای متعال را آغاز نماید. چنان که علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: «با جمله "عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ" مؤمنین را امر به پرداختن به نفس خود نموده، به خوبی فهمیده می‌شود که راهی که به سلوک آن امر فرموده همان نفس مؤمن است، زیرا وقتی گفته می‌شود: زنهار راه را ترک مکن، معنایش نگهداری خود راه است نه جدا نشدن از راهروان. پس در اینجا هم که می‌فرماید: زنهار که نفس‌هایتان را از دست دهید، معلوم می‌شود نفس‌ها همان راه هستند، نه راهرو، چنان که نظیر این معنا در آیه: "وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ تَتَّبِعُوا سَبِيلَ فَتَفَرَّقَ بَيْنَكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ" به چشم می‌خورد. |طریق انسان به سوی خداوند همان نفس انسان است که به منتهای مسیر می‌رسد "وَ أَنْ إِلَيَّ رِيكَ الْمُتَّهِي" پس اگر نرسد، بر شما باد نفس‌تان، مقصود این است که شما ملازمت کنید نفس خود را از جهت اینکه نفس شما راه هدایت شما است، نه از جهت اینکه نفس یکی از راهروان راه هدایت است، به عبارت دیگر اگر خدای تعالی مؤمنین را در مقام تحریک به حفظ راه هدایت امر می‌کند به ملازمت نفس خود، معلوم می‌شود نفس مؤمن همان طریقی است که باید آن را سلوک نماید، بنابر این نفس مؤمن طریق و خط سیری است که منتهی به پروردگار می‌شود. نفس مؤمن راه هدایت اوست، راهی است که او را به سعادتش می‌رساند.»^۳

بنابراین در سلوک الی الله و تعالی وجودی یا سه عنصر: سالک، مسلک و مسلوک الیه روبرو هستیم که مسلک نفس انسان، مسلوک الیه خداوند سبحان است و انسان با سلوک می‌تواند به مقام شهود دست یابد. و روشن می‌شود که تحول‌خواهی و تجددگرایی یک ضرورت مدام است که براساس سنت خلق مدام و تجدد امثال الهی استوار گشته، جهان در هر لحظه در حال نو شدن و تجدد است و انسان نیز

۱. سوره مائده، آیه ۱۰۵.

۲. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۶، ص ۲۴۳.

برحسب فطرتش تجددطلب، نوگرا و نو شونده است. حال اگر چنین حرکت تکاملی و تحول استکمالی طبق قاعده فطرت، شریعت و خلقت باشد هندسه تحول، توسعه و ارتقاء وجودی معنا و مبنای خاصی می‌یابد، ناگفته نماند در جهان‌بینی اسلامی توحیدی «تکامل و تدریج» همدستان و همداستان‌اند و اگر جذبه و جهشی هم رخ نماید یا قبل از آن، یا بعد از آن، قرین تدریج در سلوک، طی منازل تطوری و تحولی بوده است، از سوی دیگر در حکمت متعالیه هر تغییر و حرکتی به معنای سیر از «قوه به فعل» که دائماً در حال حدوث و بقاء است نخواهد بود. اگرچه هر حرکتی تعسفی باشد، لکن هر تغییری حرکت نیست؛ زیرا در متن حرکت فلسفی «تکامل» تعبیه شده است تکامل به معنای شدن و شکفتن و فعلیت همه قوای وجودی انسان خواهد بود. حال اگر انسان در کلیت کاروان هستی همواره «در قبض و بسط» و «تجدد امن»^۱، قبل از آن حرکت جوهری اشتدادی و بعد از آن «حرکت حثی» قرار گیرد سر بر استل «تکامل توحیدی» دارد، پس بایسته است «انسان» به مانند «جهان»، در حال شدن، صیقل‌یافتن و تکامل یافتن باشد که در شریعت نیز از چنین آموزه‌ها و گزاره‌هایی یاد شده است.^۲

علامه حسن‌زاده املی نوشته‌اند: «لفظ «جهان» در زبان فارسی اسم فاعل از جهیدن است چون چمان از چمیدن و دوان از دودیدن». حال اگر انسان مؤمن به شریعت حقّه محمدیه (ص) طبق آیه کریمه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَاظِمُوا أَنْفُسَكُمْ»^۳ به درون خویش برگشته و در این بازگشت به خویشتن بصیر و بینا باشد، باید که در حال «شدن تکوینی» است و شایسته است در حال «شدن تشریحی» که بر مدار آگاهی، آزادی، انتخاب، عمل، اقدام، سپس مسئولیت و تعهدپذیری است، نیز باشد تا از قافله هستی عقب نماند و اگر اندکی بیدارتر و هوشیارتر باشد هستی را به دنبال

۱. ر. ک: سوره فاطر، آیه ۱۰؛ سوره ق، آیه ۱۵؛ سوره الرحمن، آیه ۲۹؛ سوره شوری، آیه ۵۲.

۲. حسن‌زاده املی، گشتی در حرکت، ص ۱۳.

۳. سوره مائده، آیه ۱۰۵.

خویش در آورد و بیاید که حرکت در جوهر نیز از تجدد امثال که موضوع آن نفس وجود ما سوی الله است،^۱ سرچشمه گرفته است.

آری انسان از «مردن» و زوال قوه‌های سابق و فعلیت‌های لاحق که قوه کمال برتر هست در مقام «شدن» نمی‌میرد که هیچ، بلکه زنده‌تر، پویا و پایاتر می‌گردد و در جدول وجود، همه ابعاد او ربط به وجود صمدی واجب تعالی دارد چه اینکه فرمود: «بَيِّدَهُ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ»^۲ که در تفکر ناب دینی و حکمت متعالیه اسلامی حرکت استمالی «لُبْس فوق لُبْس» مانند حرکت نفس ناطقه مثلاً در اشتداد وجودی‌اش تحویل حقایق و معارف است که با عناصری چون: عقل و عشق از حیث معرفت‌شناختی «ایمان و عمل صالح» از جهت وجودشناختی برپایه اتحاد عمل و عامل و مابول تحویل‌شدنی است و براساس چنین رویکرد و رهیافتی بایسته است نظام هندسی «بولندیش» بینش اسلامی» بر محور «انسان مسلمان واقعی» به «گرایش توحیدی»، «کنش الهی» و «ارزشی» و بر روی اضلاع تثلیثی تحقیقی، تخلقی و تحقیقی شکل و شاکله یابد که برای رسیدن به چنین جایگاه برینی نیازمند نقد و تأویل خویشتن علمی - عملی - مورخان سه‌گانه: ۱. چه بودیم؟ ۲. چه هستیم؟ ۳. چه خواهیم بود؟ با هدف عبور از وضع موجود به وضع مطلوب خواهیم بود که در حقیقت «پیشرفت» را در ساخت‌ها و سداح‌ها گوناگون انسانی رقم می‌زند.

پس غایت حرکت تکاملی انسان در قرآن، آن است که با واژه «الی» و نه «فیه» تعبیر شده که این حرکت در متن وجود انسان تعبیه گشته است و به معنای حرکت ناپیداگرانه و سلوک نامحدود می‌باشد و البته سلوک «مِنَ الْحَقِّ إِلَى الْحَقِّ» محدود و پایان‌یابنده و سلوک «مِنَ الْحَقِّ إِلَى الْحَقِّ» که سیر در اسمائی استنای الهی است پایان‌ناپذیر می‌باشد، که این معنا در بسیاری از آیات قرآن بید با تعبیراتی گوناگون همچون: «إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى»^۳، «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»^۴، «إِنَّ إِلَى رَبِّكَ

۱. ر. ک: حسن‌زاده آملی، کشتی در حرکت، ص ۳۳۹.

۲. سوره یس، آیه ۸۲.

۳. سوره نجم، آیه ۴۲.

۴. سوره آل عمران، آیه ۲۸.

الرُّجْعِيَّ»^۱، «إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»^۲ و... بیان شده است. بنابراین انسان با عقیده صائب، اخلاق صادق و عمل صالح تصعید وجودی، ترقی درونی و تزیید باطنی یافته و پیشرفت واقعی را در زندگی‌اش رقم می‌زند. که در جهان بینی اسلامی، پیشرفت همه‌جانبه شدن معنا داشته که با مبانی بینشی توحیدی و در مدار گرایش الهی به کنشی ارزشی تبدیل شده و تجلی می‌یابد.

در الگوی پیشرفت نیز تحلیل درست و دقیق وضعیت موجود و مطلوب و آنگاه با این راهبردهایی برای عبور از وضع موجود به سوی وضع موعود یک ضرورت است و بهم عمیق معنا و مبنای پیشرفت یا شناخت عوامل و موانع آن، می‌تواند نقشی سازنده را ایفا کند. در تعریف و تحقق پیشرفت همه‌جانبه باشد. بنابراین در جریان الگوی پیشرفت اسلامی و فرایند تولید آن مقولاتی مورد نیاز است همچون:

۱. معنا و ماهیت‌شناسی پیشرفت اسلامی؛

۲. مبناسناسی پیشرفت؛

۳. شناخت مبنای انسان‌شناسی پیشرفت با رویکردهای مختلف نقلی، عقلی و عرفانی؛

۴. شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های پیشرفت؛

۵. کارکردشناسی پیشرفت اسلامی و...

بدین سبب لازم است تحقیقاتی در این مسائل مهم و بنیادین صورت گیرد لذا آنچه در نوشتار پیش روی مشاهده و مطالعه می‌کنید جاری ماست که درصدد است تا مفهوم و معنای مبنای انسان‌شناسی، جامعه مطلوب، مؤلفه‌های پیشرفت اسلامی، برخی راهبردهای انسان‌شناسانه و... را بیان و تبیین کند. اگرچه سعی بسیار کوچک در این مسیر خواهد بود لکن باید کاری کرد و در راستای عینیت بخشیدن به منویات مقام معظم رهبری و گفتمان‌های تولید شده آن رهبر فرزانه و قائد حکیم قلم زده و قدمی برداشت.

۱. سوره علق، آیه ۸.

۲. سوره بقره، آیه ۱۵۶.

کتاب پیش روی حاوی مقالاتی است که طی سال‌های اخیر در همایش‌های الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، در تهران و قم ارائه و یا در قالب تک‌نگاشت‌هایی تحقیق و تدوین شده است و با ویراستی جدید و با عنایت و حمایت دلسوزانه مدیر محترم و معزز انتشارات امیرکبیر، برادر فاضل و فرزانه، جناب آقای مهندس بزازش به زیور طبع آراسته و در اختیار فرهیختگان و دانشوران قرار گرفته است. امید است آنان نیز با شرح صدر آن را مطالعه، و با دقت و بصیرت نواقص و کاستی‌هایش را گوشه نمایان، تا در چاپ‌های بعدی برطرف گردد زیرا، عالمان، اندیشمندان و آگاهان عرب‌های نوین، نیک می‌دانند که نوشتن در موضوع مستحدثه الگوی پیشرفت اسلامی سخت‌تر است و لازم است با هم‌افزایی‌های علمی، تبادل تجارب دانشی و بی‌شکی و همچنین با شتاب فزاینده منطقی در صراط تولید ادبیات مربوط به الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، براساس مبانی و منابع اسلامی حرکت کرد. و این مهم جز با همدلی، هم‌راهی، هم‌افزایی‌های معرفتی امکان‌پذیر نخواهد بود و با نقد عالمانه توأم با پیشنهادهای سازنده، جشن کتبی می‌تواند در غنی‌سازی محتوایی و بهینه‌سازی ساختاری ادبیات تولید سده نقش آفرینی کرد.

والحمد لله رب العالمین

قم: محمدجواد رودگر

۹۴/۸/۲